

Hamvas Béla Erdély képe Az öt génusz című esszé alapján

Írásom célja Hamvas Béla: Az öt génusz című esszéje alapján bemutatni, hogyan gondolkodott Hamvas Erdély kultúrájáról, kulturális elhelyezkedéséről, az erdélyi emberek életmódjáról és karakterológiájáról, illetve, hogy ezekben a gondolatokban milyen korábban a magyar irodalomban és történetírásban már megjelent vagy éppen a közvéleményben mai napig élő sztereotípiák találhatók meg Erdélyre vonatkozóan. Hamvas művének Erdellyel kapcsolatos sztereotípiáit három lépésben ismertetem, vizsgálatom módszere összehasonlító elemzés. Először Erdély kultúrtörténeti elhelyezkedését, az erdélyi génusz Hamvas általi besorolását szeretném összevetni Szűcs Jenő és Samuel P. Huntington elképzeléseivel. Másodszor az erdélyi ember történeti sztereotípiáit, a székegy romantika hatását Hamvas emberképére és a máig élő erdélyi különbözőség tudat faktorait kívánom megvizsgálni. Ehhez Veres Valér szociológiai kutatásait, valamint Kósa László és Filep Antal néprajzi tanulmányát használok fel. Harmadszor a művelődéshez kötött génusz kérdéskörét vizsgálom, az erdélyi kultúra megjelenését és irodalmi kivételéseit Hamvas esszéjében. Ezzel Németh László 1926-os erdélyi irodalomról szóló tanulmányát hasonlítom össze.

(*Hamvas kulturális hatásáról*) Farkas Attila Mártonék szerint Hamvas a hetvenes-nyolcvanas évek Magyarországnak misztikus figurájává vált, keleti tanítójává és szakrális mesterévé. Munkáinak befogadása ekkor élte aranykorát. Mivel a Kádár-korszak Magyarországra csak szórványosan jutottak be az olyan ősi keleti kultúrák és vallások, mint a buddhizmus vagy akár a Kabbala tanai, és ezek sem irodalmi minőségben, Hamvas Béla mély gondolatiságával és irodalmi igényességével hamar jelentős olvasottságot ért el a lakásokba, szalonokba szorult értelmiség körében. Közvetítő szerepe révén a fiatal értelmiségiek körében okkult és misztikus szemléletével egyenesen prófétává vált.¹

Hamvas Béla személyiségét, a filozófiatörténetben és magyar irodalomban elfoglalt helyét már sokan sokféleképpen kísérelték meg elhelyezni. Rövid tanulmányunkban erre nem vállalkozhatunk, de ha arra a kérdésre keressük a választ – mint oly sokan kritikusai és követői közül² –, hogy ki is volt Hamvas Béla, Szathmári Botond szavaival felelhetünk rá: „*Hamvas tehát nem filozófus, nem kultúrtörténész, nem orientalista, nem műfordító, nem művészettörténész, nem szépíró, nem vallásalapító, nem próféta, nem guru, és még sok egyéb sem. Ezek után ki volt Hamvas Béla? Normális ember, ahogyan magát meghatározza.*”³

(*Az öt génusz*) Az először 1940-ben kiadott esszéjében Hamvas Béla nyolc, Európára kiterjedő génuszt különböztet meg: Dél, Nyugat, Észak, Kelet, Bizánc, a Sarkvidék, Afrika és az Atlanti partok vidéke. A nyolc közül szerinte öt génuszt lehet fellelni Magyarországon. Ez egyedülálló, hiszen más európai országokban átlagosan három génusz hatását fedezhetjük fel. Hamvas a történelmi Magyarországot öt génuszra osztja fel e szellemiségek alapján: Délnyugatra, Nyugatra, Északra, Keletre (Alföld) és Erdélyre (Bizánc). A génuszokat egy-egy földrajzi terület geográfiai jellemzőin keresztül vezeti le. Az ott élő emberek kultúrája, lélektana és életmódja Hamvasnál szerves

egységét alkot, ezáltal egy teljes szellemiséget teremt. „Az öt géniusz ereje a derűs élet-
eszmény (dél), a kultiváltság és a szociális egyensúly (nyugat), a természetközelség és
érzékenység (észak), a szabadságvágy (kelet) és a szövvényes gazdaság (Erdély), ma és
most elsősorban a személyiség kérdése, de olyan értelemben, hogy a népen belül egység
és rend és magas színvonal csak abban az esetben valószínűsíthető meg, ha ez az öt géniusz
az emberek sokaságában harmonikusan tudatosává válik. Magyarnak lenni annyit jelent,
mint az öt géniusz világában egyensúlyt teremteni. És ez az egyensúly az, ami történeti
emlékezetünk szerint még senkiben sem valósult meg.”⁴ Hamvas szerint az ország fekvé-
séből adódóan a magyarság kivételes helyzetben van, lehetősége van egyensúlyt terem-
teni a ráható európai géniuszok szellemiségében. A géniuszok hatásait Magyarország
egy-egy régióiban véli felfedezni. A „déli géniuszt” (Athén és Róma) hatását a Dunántúl
déli nyugati részében, a „nyugati géniuszt” (a nyugati civilizációét) a Pozsony és
Szentgotthárd közötti nyugati sávban, az „északiét” a Pozsony–Sátoraljaújhely közöt-
ti északi hegyvonulat alatt észleli a szerző. „Kelet” (az Alföld) géniusza Csallóköznél
kezdődik, s keleten Szatmár, délen Szabadka pontja határolja be (ebben ázsiai és orosz,
azaz a nomád kelet hatását kell látnunk), Bizánc géniusza pedig a földrajzilag zárt, kö-
rülhatárolt Erdélyben hat.

Tözsér Árpád a Tiszatájban megjelent tanulmányában Hamvas géniuszt fogalmát
elhatárolja a kultúra, a civilizáció, az állam és a társadalom fogalmától. Tözsér szerint
Hamvas géniusza az „ég-ember-föld” összefüggésben jön létre, ugyanakkor megfelel
Hamvas szellemi irányultságának, műveltségének, és az archaikus népek szent köny-
veiben foglalt tanításoknak, továbbá az emberiség metafizikai örökségéhez, a szent
könyvekhez való visszatérést célozza meg. Hamvas munkáiban a visszatérés kezdemé-
nyezője és példája a „brahman kaszt” – akik a szellemi élet, a spiritualitás képviselői, és
Hamvas szerint az ő csoportjuk az egyetlen, amely ismeri a létezés eredeti, rendjét, így
képes a lét magasabb és alacsonyabb szférái, az „ég és föld” közötti kapcsolatot fenn-
tartani.⁵ Hamvas géniusza és a nemzetiségek ugyanakkor nem fedik egymást. Szerinte a
nemzetiségeket csak a nacionalizmus tartja fontosnak, amit alapvetően egy történeti vál-
ságtűnetnek tart. A géniuszok és a kultúrák, de a géniuszok, az államok, a társadalmak
és a civilizációk sem cserélhetőek fel. Ezek csupán a szellemi uralom jegyében teremtett
univerzális államban fedhetik egymást.

(Az erdélyi géniuszt és határait) A mohácsi vész és az ország három részre szakadásának
következményeként Magyarország történetében Erdély a kora újkortól kezdve a külön
és együvé tartozás mezsgyéjén foglalt helyet. Erre erősít rá a visszafoglaló háborúk után
a Habsburgok politikája, Erdély külön tartományként való kezelése majd a kiegyezés-
sel megvalósuló véges egyesülése a Magyar Királysággal. Ebben a sajátos helyzetben
rejlik Erdély örök történelmi és irodalmi varázsa. S innen indul ki Erdély kulturális és
társadalmi hovatartozásának kérdése. Az anyaországgal való azonossága vagy különbözé-
gése pedig az egész 20. század magyar történelmét és irodalmát meghatározza, ellent-
mondásos, rejtélyes, zárt világa Hamvas Bélára is hatással volt.

Hamvas Béla esszéjében Erdélyt kulturálisan helyezi összeurópai keretbe, kulturális ha-
tárait azonban a többi géniusszal ellentétben, amelyeket kulturálisan az ország többi részé-
re is több száz kilométeren keresztül kisugárzónak véli, Erdély esetében földrajzi határai-
val megegyezőnek tartja. Zártágát a többi országrészhez képest itéli meg: „Erdély határa
sohasem volt kérdéses, de zártsága sem. A többi táj, leginkább a Nyugat, kisugárzik és hatá-
sa több száz kilométerre is érezhető, de Dél is foltokban megjelenik messze északon, Észak pedig
messze délen. Erdélyt az ország többi részétől mintha fal választaná el, hasonlóság csak néhány

városon tapasztalható, ott is többnyire külsőségekben. Horvátországot a Dunántúltól csupán a Dráva választja el, itt a határ tökéletesen más civilizáció, folyónál élesebb vonala, csaknem kétezer éves különbség Európa és Bizánc között...⁷⁶ Hamvas szerint Erdélyt a többi országrésztől mintha fal választaná el, a többi géniusz hatásait csupán egyes városok külsőségeiben véli felfedezni. Hamvas Erdély határait nem földrajzi fekvésében látja, nem az egyes hegységekben vagy folyókban, mint ahogy azt a Dráva esetén említi, hanem a nyugati kereszténység és Nyugat-Európa és a keleti ortodoxiához tartozó Bizánc több évezredes kulturális határaiban ismeri fel. A földrajzi határokkal ellentétben Hamvas úgy gondolja, hogy Erdély kulturális határai a Kárpátok vonulatain túlra mutatnak: „*Aki a földrajznak hisz, különösnek találja, hogy Erdély az Alföld irányában, éppen amerre hegyei elnyúlnak, éppen ott zárul le, és amerre nagy karéjban legmagasabb hegyei zárják le, éppen ott nyílik meg.*”⁷⁷ Mindezzel szemben az ország többi részétől pont amerre földrajzilag nyitott lenne, éles kulturális határvonal választja el. Samuel P. Huntington művében ezzel szemben Nyugat-Európa és a nyugat-európai kultúra határait a katolikus/ortodox vallás határáig, ezen belül is a katolikus Erdély határáig húzza meg: „*E vonal történeti előzményei a Római Birodalom 4. századi szétesése, illetve a Német-római Birodalomnak a 10. században történt megalapítása közötti időzónában keressendők. Legalább ötszáz éve itt húzódik a határ: Északról indul, végigfut azon a területen, ami ma Finnországot Oroszországtól és Oroszországot a balti államoktól (Észtország, Lettország, Litvánia) elválasztja; átmegy Belorusszia nyugati területein, Ukrajnán, elválasztva a görög katolikus nyugati részeket az ortodox keletiektől, áthalad Románia azon részén, ahol a katolikus magyar lakosságú Erdély helyezkedik el, végigmegy a hajdani Jugoszlávián, melyet azon a ponton vág ketté, ahol Szlovénia és Horvátország határolja a többi köztársaságot. A Balkánon ez a vonal természetesen egybeesik az osztrák–magyar birodalom és az Oszmán Birodalom közötti történeti határvonallal. Ez Európa kulturális határvonala, mely a hidegháborút követő világban Európa és a Nyugat politikai és gazdasági határaként is működik.*”⁷⁸ Huntingtonnál a vonal egybeesik az Osztrák–Magyar Monarchia és az Oszmán Birodalom közötti határvonallal is. Huntington szerint ez Európa kulturális határvonala, amely a Nyugat politikai és gazdasági határvonala is egyben.

Szűcs Jenő szerint Nyugat-Európa belső határai a 800 körüli Karoling-birodalom keleti határaival megegyezőek, ez egy markáns vonal, amely az Elba és Saale folyásától délnek, a Lajta, s tovább a hajdani Pannónia nyugati pereme mentén szeli át Európát. Szűcs az európai történelem kezdetét 800 utánra, az arab hódítás és mediterrán görög-római civilizáció leválasztásának idejére teszi: ekkor megy végbe Európa történeti súlypontjának északabbra tolódása, és a geográfiai tartalmú Európa kialakulása, amely se nem antik, se nem germán, hanem egy keresztény-feudális társadalom. Ez a terület Nagy Károly halála után kezdi el kisajátítani az Európa fogalmat, egyértelmű ellenpólusa Bizánc. A két ellenpólus közötti részből épül fel az északi heterogén barbár világ beolvasztásával az ezredfordulón az Occidens, azaz a mai Nyugat-Európa. Az 1054-es nagy schisma után egy másik markánsabb határvonal rajzolódik ki, ami az előbbivel nagyjából párhuzamosan terült el. Az Al-Duna vidékétől fel a Keleti-Kárpátokig és tovább északnak a nyugati és keleti szlávok elválasztó erdősegek mentén a Baltikumig. Az ettől nyugatra eső térséget már az 1100–1200-as évek táján Europa Occidensnek nevezik. Szűcs két szempont szerint értékeli ezt a területet. Első szempontja a terület kiterjedésének határa, ezt az Elbától a Kárpátok koszorújáig, a Baltikumtól az Adriáig terjedő sávot jelöli, amelyet a Karoling-Európa-hoz csatoltak nevezik Nyugat-Európának, ehhez csatlakozik később Skandinávia is. Az ezredforduló utáni új belső határ illusztrálása Szűcs szerint: a romantika és gótika, reneszánsz és reformáció kiterjedése, autonóm

városiasodás elterjedése, korporatív szabadságjogok, rendi szerkezet kialakulása. Ez a Lengyel és Magyar Királyság, illetve a Német Lovagrend (Kelet-Poroszország) kiterjedésével határos. Ezek a határvonalak a Rajna folyásánál válnak el: ez Kelet-Európa kezdete. Szűcs második szempontja az az éles gazdasági és társadalmi demarkációs vonal, amely Európát 1500 után kettészelte, ezzel a második, keleti területet kijelölve a második jobbágyság vidékének, az így keletkezett határvonal megdőbbsébe azonos Európa 800 körüli határaival. A két egyik irányban sem abszolút határvonal közé eső régió, amelyhez Magyarország is tartozik, új-keletű elnevezéssel: Kelet-Közép-Európa. Az Oszmán Birodalom ékének a hegye belefűrődik Magyarország testébe, ettől kelet némileg megszabadult, de ez vált régióformáló tényezővé.⁹ Hamvas szerint, aki a ráható kulturális hatásokat tekintve Erdélyt Bizánchoz sorolja, a reneszánsz és a reformáció, ha el is érte a géniusz területét, az utána következő nyugati hatásokat már nem: „... *Bizánca nem jutott el sem a reneszánsz, sem a reformáció. Ezért Oroszország sem élte át se az újabb hellén betörést, sem a reformáció válságát. Erdély ezért az ország többi részénél archaikusabb, merevebb és a nyugati hatásokat csak alig vette fel, és ha igen, azokat is teljesen a maga képére formálta.*”¹⁰ Hamvas Erdély képében tehát a nyugati hatások csak a géniusz általi saját képükre formálás után érvényesültek/érvényesülhettek.

(*Az erdélyi géniusz emberképe*) Erdély különbözőségének kérdése a székelyeken keresztül már évszázadok óta a magyar történetírás keresztútjába került, a 13. századtól egészen a 19. század végéig tartotta magát az a feltételezés, hogy a székelyek Attila népének maradványai, és már a honfoglalás előtt a Kárpát-medencében éltek. A székelyek a 19. század elején keltették fel a nemzeti specifikumot keresők figyelmét, akik az egyes népcsoportok jellegzetességeiben akarták megtalálni a magyarság népi karakterét. Kósa László szerint a vizsgálatok alaptétele az volt, hogy egy ősi, különleges magyar népcsoportból következtetni lehet a honfoglalás kori magyarság kultúrájára. Kósa úgy véli, ezt a romantikus feltételezést táplálta az is, hogy a korabeli Magyarországnak Erdély úgymond vakfoltjának számított. A feudalizmus kori székelykép az 1848–49-es szabadságharcra telítődött, ezzel véglegesen kitört rendi korlátai közül. A Bem tábornok oldalán harcoló háromszékiek és Gábor Áron tevékenysége vívta ki a székelység új megbecsülését. Az 1880-as évektől kezdve szépirodalmi szereplésük gyakoribbá vált. Jókai után Benedek Elek műveiben jelentek meg a székelyek. Ezzel párhuzamosan a történettudomány is egyre több kérdőjelet rajzolt a székelyek eredete és kultúrája köré. A történeti vitáknak Györffy György új szempontú, türk származási kapcsolatokat bizonyító tanulmánya vetett véget jó időre.

A közvéleményből ennek ellenére a mai napig nem vészett ki különbözőségük tudata. Kósa szerint a mai magyarországi közvélemény székelyekről őrzött ismeretében életkorok szerinti rétegek különböztethetők meg. Az idősebbek például székely specifikumnak ismerik a székely kaput, a góbéságot, a fűrást-faragást, a havasokat, a fenyővizet és a népballadát is.¹¹ A székely különbözőség tudatára erősítettek rá azok a távoli városokba elszármazott székely hivatalnokok és értelmiségiek is, akik egyesületeket és társaságokat alapítottak új lakóhelyükön kultúrájuk ápolására, mindezzel tovább alakítva a székelyek melldöngető, „kivagyí” székelységtudatát, a kívülállók számára igyekeztek különösnek, másoknál különbeknek látszani. A székelység vegyes tudatára épült rá 1920 sokkja és a meginduló irredenta hagyomány, amelynek hatására Romániában elkezdték kiépíteni az erdélyi magyar irodalom alapjait. Ennek a székely írók csoportja lett az egyik szervezőereje: Nyíró József, Tamási Áron, Kacsó Sándor. A kisebbségi megmaradás alapját az erdélyi parasztság tudatában vélték felfedezni.¹² Akárcsak Böjthe János,

Szabó Dezső nagy hatású regényének hőse, aki a romlásba taszító várossal szemben a faluban a morál és az etika fellegvárát, és lakójában, az egyszerű parasztemberben a nép bölcsőjét véli felfedezni: „*A paraszgba építem be magam, mint egy bevehetetlen várba. Mert a parasziban van a magyarság, az egyetlen menedék, az egyetlen jövő.*”¹³ A székely íróknál szintén e gondolat hatása érvényesül. Trianon után a néprajzi gyűjtés és kutatás visszaesett, a Rákosi- és a Kádár-korszakban a székely kérdés margóra került, és mint a külhoni magyar kisebbségek vizsgálata általában, ez is a szomszédos baráti szocialista államok belügyébe való beavatkozást jelentette, így a székelyekről alkotott romantikus sztereotípiák is tovább éltek és virágoztak.

Úgy vélem, a székelység önmaga és a magyar történetírás által megkonstruált különállóság-tudata és az önmaguk által a külvilág felé sugárzott különbözőség-tudat – amely különösen a Trianon utáni kisebbségi években érvényesült – nemcsak a magyar közvéleményre, de magára Hamvasra is hatással volt, aki beleépítette azokat művébe. Hamvas így ír az erdélyi emberről: „*Az erdélyi ember készebb, mint akár a nyugati, akár a déli, vagy a keleti. Készebb, vagyis befejezettebb, kiműveltebb, határoltabb, egyénibb, kristályosabb és felismerhetőbb. Azon, hogy van erdélyi arculat és jelleg, sohasem lehetett vitatkozni. Néha úgy látszik, ha a kapcsolat az ország többi részével nyelvben nem lenne olyan erős, a Királyhágón túl egészen más nép lakhatna.*”¹⁴ Hamvasnál az erdélyi ember tehát befejezettebb, kiműveltebb és könnyebben felismerhető, behatárolható az ország többi részének embertípusaitól, különlegesebb. Már-már annyira, hogyha nem egy nyelvet beszélne az ország többi részével, egészen másnak számítana. Az erdélyi ember Hamvasnál magatartásában is eltér szomszédjaitól, amíg azoknak csupán egy fő tulajdonsága van, addig az erdélyi embernek egyszerre többféle: „*Az erdélyi embernek egyszerre többféle magatartása van. Az északi ember eszménye a rousseau-i közvetlenség. A nyugatié a szociális és humánus egyszerűség. Az alföldi lehetőleg a kellenél távolabb áll. Az erdélyi komplikált civilizációjának szellemében sokrétű, és ebben a bonyodalomban az idegen könnyen gyanút fog, mintha a kapcsolat nem lenne egyenes. Holott csupán szövevényes. Az erdélyinek egyszerre több véleménye van és ezek, ha egymásnak ellent is mondanak, ő maga ezekben a tekervényes ellentmondásokban igen otthonosan mozog. Az idegen megzavarodik. Vannak néha nagyvonalú kizárólagossággal végiggondolt eszméik, de többnyire aprólékosak és erejük a részletekben van.*”¹⁵ Hamvas szerint az erdélyi ember komplikált, sokszínű, többféle véleménye van, amelyek ha egymással ellentétben is állnak, ők maguk mégis eligazodnak rajtuk, az idegenek (a többi génusz képviselői) azonban megzavarodnak tőle. Az erdélyi embert sokrétűsége, Hamvas szerint alkalmassá teszi a politikára: „*Ez az a terület, ahol lényének sokrétű bonyolultsága csaknem teljes mértékben kibontakozhat. Az alföldi egyenes, egyenesebb, mint kellene, vakon és dühösen egyenes és absztrakt. Az erdélyi azzal kezdi, hogy a kerülőt választja, részben körmönfonságból, részben tapintatból, részben érdeklődésből és túlkomplikáltságból. A kompromisszum az Alföldön politika, bűncselekmény, Erdélyben okosság és erény, csaknem angolos előrelátás és humor. Úgy látszik, mintha a történet tanította volna meg rá. Egy kicsit mindig az ország többi részére kellett néznie, de egy kicsit Bizánra, vagy Sztambulra, alkudoznia kellett, hogy megmaradjon, egy kicsit be kellett csapnia az egyiket is, a másikat is, mert egy kicsit be kellett csapnia valakit, hogy élhessen.*”¹⁶ Hamvas mindezt Erdély történelmére vezeti vissza, a két nagyhatalom közé beékelődött fejedelemség túlélő mechanizmusának tudja be, ami az évszázadok során átöröklődött és beleívódott az erdélyi ember szellemiségébe és viselkedésébe. Hamvas szerint Erdélyben az intrika volt a túlélés záloga: „*Sohasem lehet nyíltan megmondani azt, ami van, és ha valaki mégis az igazat mondaná nyersen, szemben el kellene hinni*

és titokban mást kellene gondolni. Ami Északon a pletyka, az Erdélyben az intrika... Az intrika tenyészhelye a bizánci udvar volt, később a szultán udvarába maradéktalanul átment és az orosz cári udvarban úgy élt, mintha ott eredt volna. Amit Erdélyben politikának neveztek, az igen nagy részben mindig intrika volt.”¹⁷ Az intrika a bizánci udvar szülőtte volt, ami továbböröklődött a szultáni udvarba és azon keresztül begyűrűzött Erdélybe is. Erdély a szigorú visszafogottság képviselője, az erdélyi ember pedig rejtőzködő, magába forduló és misztikus. Elrejtí érzelmeit, magának tartja meg azokat: „Az erdélyi házak legtöbbszörében mintha nem szabadna hangosan beszélni. Nevetni csak titokban a függöny mögött, büntetés terhe mellett. Nem mintha nem lenne humor és jókedv és öröm. Az ember azonban mindezt önmagának tartja meg. Nem szeméremből, nem azért, mert diszkrét, sőt ellenkezőleg, azért, mintha számára az lenne a legfontosabb, hogy ezt a felét elrejtje. Mindig el kell rejtjenie valamit.”¹⁸ Az erdélyi ember tehát Hamvas szerint nem szemérmességéből és erkölcsösségéből rejtje el érzelmeit, hanem mert mindig el kell rejtjenie valamit, mindig titkolóznia kell, számára ez a legfontosabb, a titokzatosság a lételeme.

A Hamvas Béla által alkotott erdélyi ember képe nem tér el sokban a mai kor erdélyi emberének sztereotip önképétől és saját környezetéről alkotott interpretációitól. Veres Valér és kutatócsoportja évtizedek óta végez szociológiai vizsgálatokat az erdélyi magyarság körében, kutatásai elsősorban az erdélyi magyarok önképére, nemzeti identitására és az anyaországi magyarokkal való kapcsolatukra irányulnak.¹⁹ Veres tanulmányában többek között rámutat arra, hogy a megkérdezett erdélyi magyarok saját magukról alkotott önképében található meg a legtöbb pozitív tulajdonság, a megkérdezettek önmagukat barátságos, hagyománytisztelő, vallásos, toleráns, vendégszerető, és megbízható embernek írják le. Figyelemre méltó, hogy e tulajdonságok között előkelő helyen szerepel az erdélyiek hagyománytisztelte és vallásossága is. Az erdélyi magyaroknál megfigyelhető a már korábban a székelyek esetén említett különbözőségtudat és bizonyos fokú kivagyiság is. „Az erdélyi magyarok ugyanakkor »tisztábbak« is, ami a korábbiakban jelzett identitás relationalitására is visszautal, és jól szemlélteti az azonosulásokat és elhatárolódásokat: akárcsak az európai ember, az erdélyi is »tiszt«, de az erdélyi magyar »tisztább« az anyaországi magyarokhoz képest, mert őrizi a hagyományokat, erkölcsöket, ugyanakkor »tisztább« a románokhoz képest is, akiket gyakran agresszívnek, ergo nem megbízhatónak, nem tiszta/egyenes szándékúnak tart.”²⁰ Ahogy arra Veres is rámutat: az erdélyi magyarok önmagukat „tisztábbnak”, erkölcsösebbnek, a hagyományokat jobban tisztelőknak látják mind az anyaországi magyarokhoz, mind az erdélyi románokhoz képest. A megkérdezett erdélyi magyarok esetén egy sajátos erdélyi identitás képe rajzolódik ki, az anyaországi magyarokkal meglévő egy nemzethez való tartozás tudatuk ellenére minden pozitív tulajdonságuk az anyaországi magyarok negatív tulajdonságaként, hiányként manifesztálódik. Ez az identitás Veres szerint azt jelenti, hogy az erdélyi magyarok önazonosságukat leggyakrabban viszonyítási alapon határozzák meg. Valamitől különbözönek, valamihez képest különbönek tartják, mindezzel egy sajátos erdélyi tudatot írnak körül. Veres egyik megkérdezettje például így válaszolt a nemzeti tudatára, magyar identitására vonatkozó kérdésre: „Például a magyarországi magyarokhoz viszonyítva én legalábbis, hogy is mondjam, hogy is fejezzem ki magam, magasabban érzem magam, mert tulajdonképpen mi itt két kultúrával rendelkezünk. Tehát mi ismerünk egy Eminescut is, ismerünk egy Petőfit is, más történelmet, ezt azt, tehát, már startból két nyelvet beszélünk, mindamellet, hogy mások tudnak például angolul, de nem mindegy az, hogy egy nemzettel együtt vagy és csak érted, hogy mit mondanak ők is, és együtt vagy mindennap, mindennap.” (Kolozsvár, alacsony iskolai végzettségű

csoport) Az alacsony iskolai végzettségű csoport tagjainál Veres szerint egyébként is megfigyelhető egy bizonyos fokú fogékonyság az erdélyi magyarok „felsőbbrendűségi” tudatára és az erdélyi romantika által táplált idealizált Erdély képre, s erre csak ráarakódik a két nyelvhez és a két kultúrához való tartozás tudata. A megkérdezettek jelentős hányada egyértelműen előnyként éli meg román nyelvtudását, egy részük pedig fontosabbnak is tartja a közoktatásban oktatott nyelvekkel szemben (angol, német), hiszen azt gyakrabban, a mindennapi életben is használja.²¹

(Erdélyi kultúra, erdélyi irodalom) Hamvas szerint az öt magyarországi géniuszt közül csupán a nyugat rendelkezik a mai napig önálló szerves kultúrával: „Magyarországon szerves kultúra csupán a nyugati géniuszt körében él. Délen és Erdélyben volt ugyan, de letűredett, és ami megmaradt, az többé-kevésbé a csupasz lét.”²² Ugyan Délnek és Erdélynek is volt szerves kultúrája, de az az évszázadok során letűredett és csak a „csupasz lét” maradt meg belőle. „Dél és Kelet, Észak és Erdély költészetének kifejezése a líra. Nyugat az országban az egyetlen hely, ahol a magától értetődő kifejezés a próza. A próza a civilizáció és a valóság műfaja, ahogy a líra az álmoké és az eszményeké. A líra címszava az egyén, a prózáé a személy. Keleten, Északon, Erdélyben még a regény is lírikus.”²³ Hamvas Erdély irodalmi műfajának a lírát tartja, ebben nem különbözteti meg Déltől, Kelettől és Északtól sem. Hamvas úgy véli, az országban csak Nyugat géniuszának a kifejezője lehet a próza, mert az országban csak nyugaton van civilizáció és valóság, amely a próza ismérve. Ezzel szemben Keleten, Északon és Erdélyben a főszerep az álmoké és az eszményeké, itt még a regény is lírikus. Hamvas Erdély sajátos műfajának a balladát tartja, ennek legfőbb okaként sejtelmességét és drámaiságát nevezi meg: „Erdély sajátos műfaja a ballada, ez az összetett forma, amely dráma is, történet is, líra is, és az egész sejtelemszerűen homályos és megrázó. A jellegzetesen erdélyi regény hangulata, mint amilyen Kemény Zsigmondé, tulajdonképpen ballada. Ezt érezni Jókai erdélyi tárgyú regényein is, sehol sem felismerhetőbben, mint az Egy az Istenben.”²⁴ Hamvasnál az erdélyi regény csupán ballada, amelynek ideális képviselője Kemény Zsigmond vagy az erdélyi romantika atyja: Jókai Mór. Az ideális „erdélyi” regény Hamvas szemében ezért Jókai Egy az Istene.

Németh László azonban már jóval Hamvas előtt, 1926-os tanulmányában megemlíti Kemény nevét, mint erdélyi irodalmárt, azonban jelentőségét túlértékeltnek tartja: „Erdély e század elejéig Jósikát és Keményt mondta. Nem jelentéktelen szavak, de nem állanak arányban az erdélyi medencében fölhalmozott történelmi és néprajzi erővel. Nem is tartoznak a végzetes kifejezők közé, akikben faj, osztály, környezet, vidék rohannak egybe, hogy az emberiség felé hallatott kiáltás legyenek. Jósika költő, de felkészít, Kemény gondolkodó s nem költő.”²⁵ Németh szerint Kemény inkább gondolkodó, mint irodalmár, ezért inkább gondolkodóként képviselheti Erdélyt, mint költőként. Németh szerint Erdély történelmi és néprajzi jelentőségénél fogva jobbat, rendkívülit érdemel. Németh úgy véli, ennek lehetőségét a 20. század hozza meg Erdély számára Ady Endre és Szabó Dezső személyében: „Ady Endre és Szabó Dezső. Új levegőt, új gesztust hoznak. Ady is erdélyi, de inkább a versformáló erőben, melyeket tudatalatti atyafiság fűz a székely népballadákhöz. Szabó Dezső egész alkatában, agya gépezetében, nagy természeti erőket dübörögtető, antarktikus végleteket csatáztató szemléletében, kegyetlen türelmetlenségében, gúnyjában és szilajságában.”²⁶ Németh szerint ők ketten voltak hivatottak Erdély méltó irodalmárai lenni, azonban idő alatt elszakadtak Erdélytől, hiszen „Budapest elette őket Erdély elől”. Németh esszéjében úgy gondolja, az erdélyi irodalomnak jelenleg (1926) nincsenek olyan helyi és jeles művelői, akik

méltóan képviselhetnék az erdélyi irodalmat, vannak azonban olyan feltörekvő tehetségei, akik kortársaik közül kitűnve úttörőknek számítanak: Nyíró József és Tamási Áron. Németh ezért bennük látja az erdélyi irodalom kitörésének és megújításának lehetőségét.

Munkám három részében megkíséreltem bemutatni Hamvas erdélyi géniuszának kulturális és történeti aspektusait. Az erdélyi géniusz határaival kapcsolatban Hamvas mind Huntingtonnak, aki a katolikus Erdély földrajzi határaiban látja a nyugat-európai kultúra határait, mind Szűcs Jenőnek, aki szintén Erdélynél húzza meg az Europa Occidens kulturális határát, ellentmond. Hamvas szerint Erdélyre és géniuszára leginkább Bizánc és később Isztambul volt hatással, történelme során szerzett kulturális és művelődési mintáit innen szerezte, Erdély így nem a nyugati kultúra határa, hanem a két kultúra határán terül el és leginkább a bizánci kultúra és az ortodoxia hatásának „legnyugatibb” képviselője. Az erdélyi emberrel kapcsolatban Hamvas habár igyekszik elkerülni az ismert sztereotípiákat, mégis a székelyekhez köthető ősi magyar embertípus és a paraszti romantikából kiinduló ideális társadalmi csoport képét kivetítő felsőbbrendű, erkölcsös, ám emellett túlélése érdekében kétkulacsos és intrikus erdélyi magyar archetipusát jeleníti meg. Az erdélyi kultúrával kapcsolatban Jókai Mór romantikus és Kemény Zsigmond lírikus regényeit jelöli meg. Ezzel szemben Kemény műveit és jelentőségét Németh László már 1926-ban túlértékeltnek, Adyhoz és Szabó Dezsőhöz képest csekélynek véli. Németh, habár az erdélyi irodalom kortárs helyi művelőit nem tartja méltónak és elég rendkívülinek Erdély történelméhez, Nyíró József és Tamási Áron munkásságát ígéretesnek, az erdélyi irodalom megújítására alkalmasnak ítéli meg. Hamvas jó egy évtizeddel később íródott esszéjében ennek ellenére egyikük sem jelenik meg még csak említés szintjén sem Erdély géniuszával kapcsolatban. A klasszikusokkal ellentétben Hamvasnál az erdélyi kortárs irodalom képviselői nem hatnak Erdély géniuszára.

IRODALOMJEGYZÉK

- Ambrus Lajos 2009: *Krisis és karnevál – Hamvas Béla emlékezete*. Nap Kiadó.
- Farkas Attila Márton – Mund Katalin, 2001: Rekviem egy elveszett mítoszért. *Valóság*, XLIV. évf. 8. szám, 51–64.
- Hamvas Béla 1988: *Az öt géniusz / A bor filozófiája*. Élet Kiadó.
- Kósa László – Filep Antal 1975: *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Németh László: Erdély lelke a legújabb irodalomban. *Társadalomtudomány*, 1926. 5. szám, 392–401.
- Huntington, Samuel P. 2005: *A civilizációk összezsugorodása és a világrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó.
- Szabó Dezső 1989: *Az elsodort falu – Regény egy kötetben*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- Szathmári Botond 2003: Ki nem volt Hamvas Béla? „Érted vagyok”, XIV. évf. 2. szám, 19–20.
- Szűcs Jenő 1983: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Magvető, Budapest.
- Tözsér Árpád 1997: Az Északi géniusz metamorfózisa. *Tiszatáj*, LI. évf. 5. szám, 6–11.
- Veres Valér 2005: *Nemzeti identitás Erdélyben – Szociológiai olvasatban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Veres Valér 2008: Az erdélyi magyarok természetes nemzeti identitásának fő vonásai a Kárpát Panel 2007 tükrében. *Erdélyi Társadalom*, VI. évf. 1–2. szám, 67–91.
- Veres Valér – Papp Z. Attila 2012: *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálatai alapján*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány, Kolozsvár, 79–116.
- Weiner Sennye Tibor 2019: *Hamvas Béla ezerarcú és egyszerű élete és műve*. Orpheusz Kiadó, Budapest.

JEGYZETEK

- 1 Farkas–Mund 2001: 51–64.
- 2 Bővebben lásd Weiner Sennyey 2019.
- 3 Szathmári 2003: 19–20.
- 4 Hamvas 1988.
- 5 Tözsér 1997: 6–7.
- 6 Hamvas 1988: 34.
- 7 Hamvas 1988: 36.
- 8 Huntington 2005: 156–157.
- 9 Szűcs 1983: 8–14.
- 10 Hamvas 1988: 35.
- 11 Kósa–Filep 1975: 8–11.
- 12 Kósa–Filep 1975: 16–24.
- 13 Szabó 1989: 525.
- 14 Hamvas 1988: 36.
- 15 Hamvas 1988: 37.
- 16 Hamvas 1988: 37–38.
- 17 Hamvas 1988: 38.
- 18 Hamvas 1988: 42–43.
- 19 Lásd: Veres 2005.
- 20 Veres 2008: 67–91.
- 21 Veres–Papp 2012: 79–116.
- 22 Hamvas 1988: 22.
- 23 Hamvas 1988: 20.
- 24 Hamvas 1988: 37.
- 25 Németh 1926: 392–393.
- 26 Németh 1926: 393.

